

anlamli görünüşleri, bu dağlarda görülen jeolojik girinti ve çıkıntılar içine resmedilmiş hayvanların güzelliği, bunları yapan sanatkarın ne kadar hünerli ve duygulu bir insan olduğunu ortaya koymaktadır. Gerçekten müellif gözlemlerini resmetmekteki kabiliyetini bir minyatürçü olarak mükemmel bir şekilde ortaya koymuş, özellikle çizdiği şehir resimleriyle önemli bir şehir analistisi olduğunu göstermiştir. Bu resimler ait oldukları zamanın şartlarını da ortaya koyan yegâne belgeler niteliğindedir. Meselâ İstanbul minyatüründe büyük ve küçük unsurların sıralanışı, bu şehrin XVI. yüzyıldaki görünümünü aslına uygun bir şekilde aksettirmektedir. Kayseri'deki kale bölgesi Matrakçı'nın gösterdiği gibi XVI. yüzyılda şehrin çekirdeği durumunda idi. Surların gerisinde ise yeni gelişmelerin başladığı görülmektedir.

Beyân-ı Menâzil'den anlaşıldığına göre, Kanûnî'nin bu ilk İran seferi sırasında konup göçmüş olan bütün meskûn yerlerin % 15'inin şehir, % 30'unun kasaba, geri kalan kısmının da köy statüsünde olduğu, yerleşim merkezlerinin

Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrâkeyn'in ilk sayfası
(İÜ Ktp., TY, nr. 5964)

genellikle yarlara ve dağlara sırtını vermiş aşağı yamaçlarda bulunduğu anlaşılmaktadır. Buradaki resimlerden, o dönem şehirlerinde bulunan kurumların tipleri de incelenebilmektedir. Minyatürlerde evlerin yanında camiler, kervansaraylar, hamamlar ve pazarlar da açıkça tesbit edilebilmektedir.

Beyân-ı Menâzil'in bazı eksiklik ve yanlışlıkları, Yavuz Sultan Selim'in İran ve Mısır seferlerinin menzillerini ihtiva eden Haydar Çelebi Ruznâmesi, Kanûnî'nin bu seferinin bir rûznâmesini ihtiva eden Feridun Bey'in Münşeatü's-selâtin'i, Âlî'nin Nusretnâme'si, IV. Murad'ın Revan (1635) ve Bağdat (1637) seferlerinin rûznâmeleri, Mehmed Edib'in *Menâsikü'l-Hac* adlı eseriyle Kâtib Çelebi'nin *Cihan-nümâ*'sı, Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'si ve Hamdullah Müstevî'nin *Nüzhetü'l-kulûb*'u ile karşılaştırılarak tamamlanabilir. Böylece o devrin Anadolu, Batı İran ve Irak'ın topografik yapısı hakkında mükemmel bir kaynak elde edilebilir.

Tek nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (TY, nr. 5964) bulunan *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrâkeyn*, Matrakçı Nasuh'un hayatını ve eserlerini ihtiva eden Türkçe ve İngilizce uzunca bir giriş ile tenkitli metin ve tıpkıbasım halinde Hüseyin G. Yurdaydın tarafından neşredilmiştir (Ankara 1976). Bu neşir sırasında *Beyân-ı Menâzil*'de geçen menzil adları, çeşitli kaynak ve araştırmalarda bulunan menzil adlarıyla karşılaştırılmış, böylece bunların mümkün olduğunca doğru olarak tesbitine çalışılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA:

Nasûh's-Silâhî [Nasûh-i Matrakî], *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrâkeyn-i Sultan Süleyman Han* (nşr. Hüseyin G. Yurdaydın), Ankara 1976; Fr. Taeschner, *Das Anatolische Wegenetz nach Osmanischen Quellen*, Leipzig 1924-26, I-II, tür.yer.; a.mlf., "Muhtelif Devirlerde Anadolu'nun Yolları ve Cihan Münakalâtına Nazaran Vaziyeti" (trc. Hamit Sadi), *DEFM*, I/1-2 (1927), s. 96-108; a.mlf., "The Itinerary of the First Persian Campaign of Sultan Süleyman 1534-1536, According to Nasûh al-Matrakî", *Imago Mundi*, XIII (1956), s. 53-55; Hüseyin G. Yurdaydın, *Matrakçı Nasuh*, Ankara 1963, tür.yer.; a.mlf., "Matrakçı Nasuh'un Minyatürlü İki Yeni Eseri", *TTK Belleten*, XXVIII/110 (1964), s. 229-233; Hamit Sadi Selen, "XVI. Asırda Yapılmış Anadolu Atlası: Nasuh Silâhî'nin Menâzil'i", *TTK Bildiriler*, II, İstanbul 1943, s. 813-817; Albert Gabriel, "Les Étapes d'une Campagne dans les deux Irak d'après un Manuscrit Turc du XVIe siècle", *Syria*, IX, Paris 1928, s. 328-345; Walter B. Denny, "A Sixteenth-Century Architectural Plan of Istanbul", *Ars Orientalis*, VIII, Washington 1970, s. 49-63; Normal J. Johnston, "The Urban World of Matrakçı Manuscript", *JNES*, XXX/3 (1971), s. 27-31.

HÜSEYİN G. YURDAYDIN

BEYÂN b. SEM'ÂN

(بيان بن سمان)

Beyân b. Sem'ân et-Temîmî
(ö. 119/737)

Aşırı Şîa gruplarından
Beyâniyye'nin kurucusu.

Bazı kaynaklarda adı tahrife uğramış olarak Benân b. İsmâil şeklinde geçer. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Hicrî I. asrın sonları ile II. asrın başlarında yaşayan ve aslen Yemenli olduğu rivayet edilen Beyân Küfe'de saman ticaretiyle uğraşır. *Gulât**'ın ileri gelenlerinden olan ve Muhammed el-Bâkır'a karşı Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmetini savunan İbn Karîb'in talebesi Hamza b. Ammâre'den *gulûv** fikirlerini öğrendi. Nevbahtî'ye göre Muhtâr es-Sekafi'nin Küfe'deki isyanında büyük rol oynadı (*Fıraku's-Sî'a*, s. 49). İmâmetin Muhammed b. Hanefiyye'den sonra oğlu Ebû Hâşim'e, ondan da kendisine intikal ettiğini ileri sürdü. Bazı âyetleri indî yorumlara tâbi tutarak ortaya koyduğu antropomorrist fikirlerini yaymaya çalıştı. Ebû'l-Ferec el-İsfahânî Beyân'ın Ca'fer es-Sâdık adına ortaya çıktığını söylüyorsa da bu çoğunluğun görüşüne uymamaktadır. Muhammed el-Bâkır'ın ölümü üzerine bu zümreden ayrılan Mugîre b. Saîd Beyân b. Sem'ân'ın grubuna katıldı. Halkı kendi bâtil inançlarına davet etmek üzere küçük bir grupla Küfe'de faaliyet gösteren Beyân ile Mugîre, Irak Valisi Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'nin emriyle yakalandılar ve yakılarak öldürüldüler. Beyân'ın ölümü hakkında başka rivayetler de vardır.

Beyân, Allah'ın mahiyeti hakkında ilk defa fikir yürüten ve bunu sisteminin önemli bir unsuru sayan aşırı bir fırka lideridir. Bir rivayete göre o, biri cennette, biri de dünyada olmak üzere iki ilâhın varlığını iddia etmiş, bunlardan ilkinin diğerinden daha büyük olduğunu söylemiştir. Nurdan ibaret kabul ettiği Allah'ın insanlar gibi organları bulunduğunu ve, "O'nun vecdinden (zâtından) başka her şey helâk olacaktır" (el-Kasas 28/88) âyetine dayanarak yüzünün dışındaki bütün cüzlerinin yok olacağını iddia etmiş; ulûhiyyetten bir cüzün Hz. Ali'ye hulûl ettiğini, onun bu sayede gaybı bildiğini, bütün savaşları bu ilâhî güçle yaptığını, Hayber Kalesi'nin kapısını da aynı güçle söktüğünü söyleyerek ona açıkça

ulûhiyyet nisbet etmiştir. Beyân'a göre ulûhiyyetin bir cüzü ilk defa Hz. Âdem'e verilmiş, bu sebeple de melekler ona secde etmişlerdir. "Onlar bulut gölgeleri içinde Allah'ın (azabının) ve meleklerin tepelerine inip işlerinin bitirilmesini mi istiyorlar!" (el-Bakara 2/210) meâlindeki âyeti delil getirerek bulut gölgeleri içinde gelenlerden Hz. Ali'nin kastedildiğini, gök gürlemesinin onun sesi, şimşegin ise gülümsemesi olduğunu iddia etmiştir. Hz. Ali'deki ulûhiyyetin oğulları Hasan, Hüseyin ve Muhammed b. Hanefiyye'ye, daha sonra Ebû Hâşim'e ve ondan da kendisine intikal ettiğini söyleyen Beyân b. Sem'ân bu iddiasına da, "Bu insanlara bir beyan (açıklama), müt-takilere de bir yol gösterici ve öğüttür" (Âl-i İmrân 3/138) âyetini delil göstermiş, Ebû Hâşim'in mehdî olarak yeryüzüne döneceğini, dünyadaki haksızlık ve adaletsizlikleri ortadan kaldıracağını savunmuştur. Beyân kendisinde bulunan ilâhî vasıf sayesinde ism-i a'zam'ın bütün sırlarına sahip olduğunu, bu sebeple zühre yıldızının kendi emrine girdiğini ve bütün orduları hezimete uğrattığını iddia etmiştir. William F. Tucker'e göre Beyân, ism-i a'zam ile ilgili fikir ve iddialarını, XII. yüzyıla kadar Irak'ın İran'a komşu vilâyetlerinde varlıklarını sürdürmüş bulunan Mazdekîler'den almış olabilir. Zira ism-i a'zamı bilen en büyük sırrı bilmiş olacağı şeklindeki inanç Mazdek dininde de vardı (Tucker, s. 250). Beyân peygamberlik iddiasında da bulunmuş ve bu iddiasını desteklemek için Kur'an-ı Kerim'in, daha sonra İsmâiliyye'de en gelişmiş şeklini alacak olan bâtinî tefsirine girişmiştir. Bağdâdî'nin naklettiğine göre, Muhammed el-Bâkır'a 732'de gönderdiği bir mektupta kendisine verilen nübüvvetle Hz. Muhammed'in şeriatının bir kısmının neshedildiğini öne sürmüş, "İslâm ol ki selâmete eresin, zira sen Allah'ın, risâletini kim vereceğini bilemezsin" deme cüreti-ni göstermiştir.

Beyân b. Sem'ân'ın İslâm inancıyla bağdaşması mümkün olmayan bu inançlarını benimseyenlere Beyâniyye, Benâniyye veya Sem'âniyye adı verilmiştir. Beyâniyye'nin bilhassa Kur'an'ı hiçbir mesnedi bulunmayan indî yorumlara dayanarak açıklama tarzı İsnâaşeriyye ve İsmâiliyye üzerinde etkili olmuştur. Hem tanrılık hem de peygamberlik iddiasında bulunan, çelişik fikirler ortaya atan Beyân b. Sem'ân'ın bu fikir ve iddiaları, Bâ-

billiler zamanında ortaya çıkan Man-deizm gibi bazı İslâm öncesi Doğu dinlerindeki inançlarla benzerlikler göstermekte ve bundan da Beyân'ın fikirlerini İslâm dışı kaynaklardan aldığı anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), VII, 129; Nevbah-tî, *Fıraku's-Şi'a*, Necef 1959, s. 49; Eş'arî, *Mâ-kâlât* (Ritter), s. 13, 23; Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, V, 130; Malatî, *et-Tenbîh ve'r-red*, s. 23, 156; Bağdâdî, *el-Farâğ* (Abdülhamîd), s. 40, 235-236; İbn Hazm, *el-Fasl* (Umeyre), I, 196; Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi* (trc. Şerafeddin Gölcük), İstanbul 1980, s. 355; Şehrîstânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 152-153; Fahreddin er-Râzî, *İ'tikâdât* (Neşşâr), s. 87; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 209; İbn Kesir, *el-Bidâye*, IX, 323; Cür-cânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Kahire 1907, III, 385; Ali Sâ-mî en-Neşşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefi fi'l-İslâm*, İskenderiye 1977, II, 79-81; William F. Tucker, "Bayân b. Sam'ân and Bayâniyya", *MW*, LXV/4 (1975), s. 241-253.

ŞERAFEDDİN GÖLCÜK

el-BEYÂN ve't-TAHSİL

(البيان والتحصیل)

İbn Rüşd'ün

(ö. 520/1126)

Mâlikî fıkhnıma dair eseri.

Mâlikî fıkhnının temel bilgi kaynakları arasında seçkin bir yere sahip olan *el-Beyân ve't-tahşîl*'in müellifi, filozof ve fakih İbn Rüşd'ün (ö. 595/1198) dedesi Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî'dir. Eser Muhammed b. Ahmed el-Utbî el-Kurtubî'nin (ö. 255/869) Mâlik b. Enes ve öğrencilerinden işitilmiş fetvaları derlediği ve *el-'Utbiyye* diye tanınan *el-Mustaḥrece mine'l-esmî'a* adlı kitabın şerhi mahiyetindedir. Bundan dolayı eserin tam adı bazan da *el-Beyân ve't-tahşîl limâ fi'l-Mustaḥrece mine't-tevcîh ve't-ta'îl*, bazan da *el-Beyân ve't-tahşîl ve's-şerḥ ve't-tevcîh ve't-ta'îl fi'l-mesâ'il* 'ilî'l-Mustaḥrece şeklinde zikredilir. Kitabı neşredenlerden Muhammed el-Haccî sonuncu isimlendirmeyi daha isabetli bulmaktadır. Aynı esere atıfta bulunulurken kaynaklarda *el-Beyân*, *et-Tahşîl* ve *eş-Şerḥ* şeklindeki kısaltmaların sıkça kullanıldığına da işaret etmek gerekir.

Müellifin kendi açıklamalarından, Cey-yânî dostlarından bir grupla Şilbli bazı öğrencilerin 506 (1112-13) yılında *el-'Utbiyye*'nin bir bölümünü okumak üzere kendisine geldikleri, söz konusu ese-

rin içinden çıkılmaz gibi görünen meselelerini değişik yönleriyle ve anlaşılır bir şekilde izah ettiği, bunun üzerine dost ve talebelerinin ısrarla kendisinden *el-'Utbiyye*'nin zor meselelerini bu şekilde açıklayan bir eser yazmasını istemeleri üzerine *el-Beyân ve't-tahşîl*'i yazmaya başladığı anlaşılmaktadır. Çalışmaların yarıya yaklaştığı bir sırada müellifin kadılık görevine getirilmesi (511/1117) telifi büyük ölçüde yavaşlatmış, hatta kadılık yaptığı dört yıl boyunca haftada sadece bir gün bu işle uğraşabildiği için eserin tamamlanmasından bir ara ümidini kesmişse de Murâbıtlar Hükümdarı Nâsırüddin Ebû'l-Hasan Ali b. Yûsuf b. Tâşfîn'in 515'te (1121) mazeretlerini göz önüne alarak kendisini kadılıktan affetmesi üzerine çalışmasını hızlandırmış ve 517'de (1123) eserini tamamlamıştır.

İbn Rüşd asıl metni ortaya çıkardık-tan sonra Muharrem 518 (Mart 1124) tarihinden itibaren yirmi aylık bir süre içinde düzenli olarak toplanan bir ilim meclisinde *el-Beyân ve't-tahşîl*'in büyük bir kısmını (98 cüzünü) öğrencilerine dinletmiştir. Bu çalışma sırasında öğrencisi Ebû Mervân Abdullah b. Meserre temize çekilmiş metni onun huzurunda okumuş ve müellifin elindeki müsvedde metinle karşılaştırması yapılmıştır. Bu çalışma bazı olumsuz siyasî gelişmeler üzerine İbn Rüşd'ün Merâke's'e gitmesiyle kesilmiş, fakat müellif 520 (1126) yılında Kurtuba'ya döner dönmez öğrencilerinin isteği üzerine çalışmayı kaldığı yerden ve daha önceki usulle sürdürmüş, muhtemelen kitabın tamamı bu şekilde gözden geçirilmiştir.

Yazma nüshaları aynı tertibi taşımamak ve bölümler arasında takdim tehirler bulunmakla birlikte *el-Beyân ve't-tahşîl*'in eksiksiz bir şekilde günümüze ulaşmış olduğuna kesin gözyle bakılabilmektedir. Tamamı müellife okunmuş veya müelliften dinlenmiş bir nüsha günümüze kadar gelmemişse de bu niteliği taşıyan "Kirâû'd-dür ve'l-aradîn"den "Kitâbü'l-Müsâkât" a kadarki bölüm elimizde bulunmaktadır.

el-Beyân ve't-tahşîl kısa bir süre içinde öylesine bir şöhret kazanmış ve ilgi görmüştür ki Endülüs ve Kuzey Afrika âlimleri nezdinde büyük bir değere sahip olan ve ezberlenme derecesinde bilinen *el-'Utbiyye*'ye VI. (XII.) yüzyıldan sonra artık eski ilgi gösterilmez olmuş, onun yerini *el-Beyân ve't-tahşîl* almış-